

Иван СТЕВОВИЋ*

МЕДАУР, ИЛИ О ПРОСТОРУ ЈУЖНОГ ЈАДРАНА
И ДОКЛЕЈЕ У ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ
АНТИЧКОГ МЕДИТЕРАНА

ABSTRACT: *The introductory part of this paper is devoted to general historical, social and cultural conditions of the time of establishing of the Roman city of Doclea (near Podgorica) as well as guidelines for its further study. In the second part, the article deals with Medaur, an Illyrian deity - protector of the ancient Risinium (present-day Risan in Montenegro), known only on the basis of inscription found in a military camp in Lambesis. By analyzing the content of the inscription, this text strives to arrive at the origins of this deity and its iconography. Based on comparative examples, of geographic origins ranging from the region of Thrace to the present-day Tunisia and Algeria, it can be concluded that this was an equestrian figure deity, with conceptual and visual roots dating from the time of Pyrrhus, with particular attention drawn to the fact that his kingdom was in close political and cultural relationship with the Illyrian states in the south-eastern area of Adriatic Sea.*

KEY WORDS: *Medaur, Illyria, Doclea, Risinium-Risan, equestrian deity, Pyrrhus, ancient visual culture*

Имајући све разлоге да верујем да ће објављивање прилога са округлог стола посвећеног Доклеји означити нову етапу у проучавању не само овог, вишеструко важног, римског урбаног средишта, већ и целокупне културне историје његовог окружења, одлуку о избору теме до-нео сам вођен уверењем да почетни корак на том путу представља концептуална промена досадашње преовлађујуће истраживачке дирекције. Реч је о приступу који је у потрази за што више појединачних података о прошлости града и територије која му је гравитирала, ретко тежио

* Филозофски факултет у Београду.

њиховом тумачењу у ширим координатама места, времена и аутентичних историјских околности које су условиле настанак Доклеје и њен потоњи живот. Наведени исказ, међутим, не треба схватити као *en bloc* негативну критику рада ранијих генерација посленика у овој делатности;¹ без њиховог доприноса ни један методолошки искорак не би почивао на стабилној основи, а у блиској вези са тим стоји и чињеница да археолози Црне Горе одавно знају колико је још идентификованих налазишта у околини античког града, не њиховом вољом, остало потпуно неиспитано или подвргнуто само прелиминарној теренској проспекцији. Ипак, и поред великих послова који предстоје, треба признати да Доклеја већ сада живи боље дане но што су били они у којима је локалитет претрајавао изложен перманентној девастацији или планском игнорисању.² Стога се у размишљању о разноврсним могућностима будућих подухвата, неизоставно појављује потреба за проширењем интерпретативног хоризонта постојећег корпуса података везаних како за Доклеју, тако и за целокупни простор са којим је Доклеја остваривала комуникацију која је за исход имала интензивну културну интеракцију и апропријацију религиозних модела и иконографских/ликовних решења потеклих са ближих или знатно удаљенијих територија. Доклеја се, дакле, може разумети само ако се истовремено посматра и из угла збивања, структура и преображаја својствених концентричним круговима регије чији је центар представљала, и у одјецима глобалних појава које су твориле слојеве медитеранских култура. Оба наведена аспекта своје исходиште налазе у процесима започетим много пре но што је насеобина Доклеата добила прерогативе римског управног уређења и урбанизма.

Будући да би излагање о свим тековинама сагледивим из ових перспектива тематски зборник лако могло претворити у књигу једног аутора, у првом делу рада ће бити назначени само феномени најважнији за разумевање токова којима су јужни део источне јадранске обале и До-

¹ Литература о Доклеји до почетка овог столећа сабрана је у Ђ. Marković, *Arheologija Crne Gore*, Podgorica, 2006, 437-452; о првим ископавањима античких и ранохришћанских слојева града в. Т. Korčević, Nikola I Petrović Njegoš i istraživanje Duklje, *Историјски записи*, LXXXIII,4 (2010), 215-223; иста, Русские авторы путевых заметок и исследователи о Дукле (*Диоклетији*), Р. Распоповић (ред./ур.), *Россия и Балканы в течение последних 300 лет/ Русия и Балкан током последња три столећа*, Международная научная конференција/Међународни научни скуп, Подгорица-Москва 2012, 515-526; иста, Britanska arheološka misija u Crnoj Gori 1893. godine, у: Dž.A.R. Munro, V.K.F. Anderson, J.G. Milne, F. Haverfield, *O rimskom gradu Dokleji u Crnoj Gori*, Podgorica, 2013, 61-64; иста, Diary Entries and Photographic Documentation of J. A. R. Munro Related to the Archaeological Exploration of Doclea (Montenegro) in 1893, *Зограф* 37 (2013) (у штампи).

² В. <http://www.antickadukljajcg.com/> (мај 2014.), као и часопис Nova antička Duklja /New Antque Doclea I (2010.)-IV (2013.).

клеја постепено попримали обележја простора које културна антропологија назива “лиминалним зонама”, местима сусретања, прожимања и седиментирања разноврсних домаћаја пристиглих са различитих меридијана, чија су обележја на овој територији остала препознатљива све до поодмаклог средњег века.³ Без много уздржаности може се констатовати да је заправо целокупни антички Медитеран представљао простор подводив под оквире садржаја наведене савремене синтагме, али је једнако извесно и да су специфичности примерене свакој појединачној области несумњиво постојале, бивајући примарно засноване на њиховом геостратешком потенцијалу који је, у правој линији, диктирао сваковрсна обележја њихове прошлости.⁴ У случају територије о којој је реч, рани наговештај размишљања у том правцу налази се у својевремено изложеном закључку да је оснивање касноантичке провинције Превалис, административне јединице балканског дела јужног Јадрана са седиштем у Скодри односно Доклеји, било узроковано тешкоћама у поморским везама са Салоном; иако ничим поткрепљен, наведени суд у основи је несумњиво остао тачан, јер је његову смисаону позадину чинила идеја да је настанак Превалиса био у најнепосреднијој вези са оним што се дешавало на мору.⁵ Уз једну важну допуну: та ситуација није била одјек искључиво касноантичких околности, већ само рефлекс тадашњег тренутка у хронолошком ланцу манифестација „догађајне историје“ карактеристичне за регију која је, према приликама, представљала или место физичког почетка економско-културних контаката мора са континентом или, омеђена бедемом планина, безбедно полазно упориште онда када је континент требало освајати. Пет векова касније, у истоветној функцији ова територија нашла се током великог подухвата византијског повратка на Балкан,⁶ из истих разлога из којих је

³ Уп. *The Anthropology of Experience*, V. W. Turner, E.M. Bruner (eds.) University of Illinois Press, Urbana-Chicago, 1986; B.J. Thomassen, *The Uses and Meanings of Liminality*, *International Political Anthropology* 2 (2009), 5-27; A.R.H. Baker, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge University Press, 2003, 156-205; корисне непомене у смеру оваквог приступа проучавању територије о којој је реч изнео је Ј. Ферлуга, Византија и Јадранско море. Размишљања на тему, *Зборник радова Византолошког института* (dalje: *ЗРВИ*), 29-30 (1991), 29-44.

⁴ Уп. P. Horden, N. Purcell, *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*, London, 2000; *Rethinking the Mediterranean*, W.V. Harris (ed.), Oxford University Press, 2005; D. Abulafia, *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*, Oxford University Press, 2011; посебно за римско поимање граница и граничних простора уп. *Frontiers in the Roman World*, O. Hekster, T. Kaizer (eds.), Brill, Leiden-Boston, 2011.

⁵ З. Бешић, Д. Гарашанин, М. Гарашанин, Ј. Ковачевић, *Историја Црне Горе, књига прва. Од најстаријих времена до краја XII вијека*, (dalje: *ИЦГ I*) Титоград, 1967, 241 (Ј. Ковачевић).

⁶ Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins (eds.), Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1967; 122-123, 144-145, 164-165; Византијски

била важна и током постојања *Magnae Graeciae* или за време Илирских ратова,⁷ односно више од миленијума пре но што је административно била дефинисана у доба Диоклецијана. У свим временима њен значај, као и садржај свега што је на њој стварано, одређивала је њена географска позиција тачке троугла који је заједно са западним рубом Балкана и јужним крајевима Апенинског полуострва и Сицилијом, затварао простор на споју два мора, образујући врата Јадрана. Путем тих поморских рута мимоилазили су се сви они који су са различитих удаљености доносили разноврсне материјалне или духовне плодове властитих средина, и тиме све дубље утискивали обресе синкретичког културног амбијента на обале око овог најважнијег средоземног раскршћа. То је прворазредно важна премиса са које концептуално треба да започињу наредна проучавања у свим слојевима ове теме.

Историјска географија уме да буде поуздан тумач процеса и кретања који су се *grosso modo* збивали на макро-простору, али у проучавањима микро-светова неопходна је опрезност да би се избегла честа замка њиховог посматрања у линеарној равни. Систем повезивања географских тачака настајао је у складу са могућностима и интересима комуникације, а не према њиховој међусобној раздаљини, што значи да је одређени трговачки центар често био ближи неком од својих физички удаљених партнера, него насељима у властитом залеђу, особито уколико она трајније нису располагала значајнијим производним потенцијалом.⁸ Законитости тржишта првима су давале могућност монопола, а друга су константно бивала принуђена на потрагу за путевима самоодржања, које није било загарантовано чак ни у условима потпуне политичке и војне уређености. То су појаве које су такође имале најнепосреднији утицај у профилисању „унутрашње“ историје сваке заједнице понаособ. Невелика удаљеност раздвајала је Ризон/Рисинијум и насеобине Доклеата. Међутим, истраживања односа који су успостављани између њих морају имати у виду чињенице да је хеленско-илирска колонија постојала знатно пре но што је забележена у изворима,⁹ да су њени

извори за историју народа Југославије, том II, Б. Ферјанчић (об.), Београд 1959 (=Београд 2007), 10,34,63; Ј. Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд, 1957, 76-86; Б. Ферјанчић, Василије I и обнова византијске власти у IX веку, *ЗПВИ* 36(1997), 9-30.

⁷ Up. K. Lomas, *Rome and the Western Greeks, 350 BC - AD 200. Conquest and Acculturation in southern Italy*, Routledge, London-New York, 1993, 92 -116; A.M. Eckstein, *Rome enters the Greek East. From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230-170 BC*, Blackwell Publishers, Maiden MA - Oxford - Carlton, 2008, 29-76; D. Dzino, *Illyricum in Roman Politics 229 BC - AD 68*, Cambridge University Press, 2010, 44 - 116.

⁸ D. Abulafia, *n.d.* 64.

⁹ *ИЦГ I*, 118-121; П. Мијовић, М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд-Улцињ, 1975, 25-29,36-38; најновији резултати у Р. Dyczek, V.Kovačević, P.Lu-

поглавари већ после Првог илирског рата постали римски савезници,¹⁰ и да је то политичко опредељење након 168. г.с.е. Ризону/Рисинијуму донело не само ослобађање од свих врста пореза, већ и могућност да се, са подршком Сената а науштрб Генцијевих градова, појави као практично једино економско средиште балканског појаса јужног Јадрана.¹¹ Идеална позиција омогућавала је неприкосновену доминацију у непосредном окружењу и, истовремено, пуну интеграцију у токове међународног пословања како у троуглу око Отрантских врата тако и много даље. Област са друге стране Оријена и Ловћена на повластице таквог уређења морала је, према садашњим знањима, да сачека још више од једног и по столећа. Када је оно, оснивањем Доклеје, успостављено, прошлост Ризона/Рисинијума, у којој је упоредо са илирским супстратом хеленско-италски утицај већ дуго имао значајну улогу, суочила се са убрзаним настанком недалеког града-споменика Октавијановом оружју, али, што је много важније, и његовом пројекту свеопште романизације. Јер, Доклеја је била управо то – нови регионални симбол *империјалног* Рима, чија је сваковрсна конфигурација почивала на идеолошким основама раног Царства, односно на тековинама суштински другачијим од оних којима је Ризон/Рисинијум дуговао властито трајање. Стога је за Доклеју требало наћи места не само у простору, већ и у времену: прву тежњу епитомизује импресивна збирка титула М. Флавија Фронта, првака водеће градске породице крајем I и почетком II в.н.е, чија су овлашћења озбиљно залазила у сферу унутрашњих послова Рисинијума и Скодре, друга је, међутим, барем за сада, обележена натписом оскудне историјске садржине, у којем се Доклеја спомиње као *Res publica*.¹² Колико год да је добио новог и брзо стасалог клијента, Ри-

tovac, J. Martinović, J. Reclaw, A. Stanković, Rhizon, 2001-2003, Preliminary Report on the Excavations of the Center for Archaeological Research-Novae, Warsaw University, 101-118, *Archeologia*, LV 2004 (2005), 101-118; P. Dyczek, V. Kovačević, M. Lemke, P. Lutovac, J. Reclaw, Rhizon, 2004-2007, Preliminary Report on the Excavations of the Center for Research on the Antiquity of Southeastern Europe, University of Warsaw, *Archeologia*, LVIII 2007(2009), 121-139; такође и у популарној публикацији P. Dyczek, *Rhizon. Antički biser Crne Gore*, Warszawa-Risan 2013.

¹⁰ D. Dzino, *n.d.* 47-60 (са старијом литературом).

¹¹ M. Šašel-Kos, Appian and Illyricum (даље: Appian), *Situla*, 43 (2005), 288; иста, The Illyrian King Ballaeus - some historical aspects, *Epire, Illyrie, Macédoine... Mélanges offerts au Professeur Pierre Cabanes*, D. Berranger-Auserve (tr.), Clermon-Ferrand 2007, 125-138.

¹² За натпис М. Ф. Фронтонa Dž. A. R. Munro, V. K. F. Anderson, J. G. Milne, F. Haverfield, *O rimskom gradu Dokleji u Crnoj Gori*, 42; P. Sticotti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, Podgorica, 1999, 164-168; *ИЦГ I*, 196; A. Cermanović-Kuzmanović, D. Srejšević, O. Velimirović-Žižić, *Antička Duklja: nekropole*, Cetinje, 1975, 258; J. Martinović, *Antički natpisi u Crnoj Gori*, Kotor, 2011, 12126-127; за натпис *res publica Docliatium* P. Sticotti, *n.d.* 160; J.J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, 259; J. Martinović, *n.d.*,

синијум је у Доклеји стекао и конкурента, и то не само у економској сфери, већ и у домену конструисања локалних идентитета као „вишег“ јемства опстанка сваке заједнице. Ако се невољно морао помирити са појавама примереним измењеном регионалном поретку, град је традицију чувао негујући сакрална знамења неупоредиво дуже старине; тако је, не изгубивши ништа од својих божанских моћи, раме уз раме са боговима римског Пантеона у Рисинијуму живео и његов древни заштитник Медаур.¹³ У мери у којој и религиозна, његова је „функција“ била, у правом смислу те речи, и „локалпатриотска“.

Властита посебност коју су становници Рисинијума исказивали поштовањем Медаура своје је исходиште имала у друштвеној димензији историјске географије, у интеракцији њиховог физичког, менталног и религиозно-културног простора са истоветним прерогативима простора *других*, оног неримског живља које је столећима пре Октавијана настањивало њихово шире окружење. Житељи града, заједно са својим суседима у Бутуи, Олциниуму, или у околном копну, у изворима се, како је одавно познато, појављују као „Илири“. Будући да иза себе нису оставили никакву писану заоставштину, односно будући да су истраживани искључиво путем матерјалних остатака и наративних извора које су о њима оставили Грци и Римљани, Илири су све до скоро живели у својеврсном „неспоразуму“ са историографијом - и поред не малих проучавања, њихова стварна историјска улога на овом простору дуго је била најслабије издиференцирана, или, прецизније речено, посматрана на макро-плану који је у једној истој равни сабирао велику скупину племена насељених на територији од централне Албаније до југоисточних обронака Алпа.¹⁴ Истини за вољу, таквом ракурсу значајно је допринела до неразрешивости компликована ситуација у разним илирским областима, са којом су се писци у хронолошком распону од Полибија до Апијана носили на различите начине, као и недовољан фонд археолошких налаза који би подробније појаснили стварно стање. Из тих разлога, настојања старијих истраживача да у исказе извора унесу нешто више истинске историје углавном су се задржавала на нивоу плаузибилних, али понекад опречних хипотеза, везаних за оно што се из текстова античких аутора могло наслутити о матичном илирском терену и о устројству њиховог друштва.¹⁵ Стога је поновно преиспитивање целокуп-

¹³ Уп. А. Јовановић, Risan u antičkom periodu, (даље Risan), *Blago antičke Boke* (katalog izložbe), Tivat, 2007, 46-47.

¹⁴ Уп. *Simpozijum Duhovna kultura Ilira*, А. Benac (ur.), Sarajevo, 1984; А. Stipčević, *Iliri. Povijest, život, kultura*, Zagreb, 1989; J. J. Wilkes, *The Illyrians*, Oxford-Cambridge MA, 1992.

¹⁵ Будући да је литература изузетно обимна, наводим само радове који су у старијој историографији исказивали концептуална становишта аутора, превасходно везана за

не проблематике представљало једини начин којим се барем делимично могло изићи из круга описаног традиционалним историографским становиштима. Тај капитални подухват релативно недавно резултирао је обимним критичким издањем Апијанове *Илирике*, у којем су сабрана и консолидована досадашња сазнања, претпоставке и недоумице о практично свим отвореним питањима њихове прошлости,¹⁶ што је умногоме учинило да се данас знатно јасније и у правом контексту могу тумачити догађаји и процеси који су одражавали како рецепцију јужнојадранских Илира из угла *других*, тако и њихову улогу, организацију и „слику о себи“ у периоду од почетка IV до друге половине II века с.е, феномене суштински важне у образовању илирског културног профила у свету пре и после ратова које су водили са Републиком.

Иако је у бројним хеленским легендама јадранска акваторија остала упамћена као својеврсна *Finisterre*, недокучив простор с друге стране овоземаљског којим су се кретали осуђеници на вечно лутање, преносиоци душа с овог на онај свет, већ умрли Диомед и, на врхунцу тог злокобног низа, Илири као оваплоћење апсолутног дивљаштва,¹⁷ позданији историјски извори рефлектују умногоме другачију слику, аутентичнију али и потпуно саображену „атиноцентричном“ поретку у коме је свака средина по идеолошкој дефиницији морала имати своје „варваре“.¹⁸ Таквом препознавању Илира свакако су доприносили хеленском оку застрашујући пејзаж планинских венаца који се указивао с мора, али и мноштво збивања у којима је њиховим заједницама припадало значајно место. Јер, Илири су били не само прастара скупина племена чија се територија у једном свом важном делу простирала у околини хеленских колонија и територија на југу источнојадранске обале,¹⁹

питање јесу ли јужнојадрански Илири имали једну јединствену државу, или је њихово уређење садржавало одлике конфедеративног карактера, уп. F. Papazoglou, *Les origiens et la destinée de l'État illyrien: Illyrii proprie dicti*, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* (dalje: *Historia*), 14-2(1965), 143-179; N.G.L. Hammond, *The Kingdoms of Illyria*, *Annual of the British School at Athens*, 61 (1966), 239-253; последњих година, уз одговарајуће методолошке напомене, библиографије су сабране у М. Šašel-Kos, *Appian*, i D. Dzino, *n.d.*

¹⁶ М. Šašel-Kos, *n.d.*

¹⁷ P. Cabanes, *Greek Colonisation in the Adriatic*, *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and other Settlements Overseas*, vol II, G.R. Tsatskheladze (ed.), Brill, Leiden-Boston, 2008, 158-159.

¹⁸ О појму „варвара“ и начину на који су и сами Македонци стекли овај епитет заслугом Атијана уп. E.S. Gruen, *Greeks and Non-Greeks*, *The Cambridge Companion to the Hellenistic World*, G.R. Bugh (ed.), Cambridge University Press, 2007, 295-314; M.B. Hatzopoulos, *Macedonians and other Greeks*, *Brill's Companion to Ancient Macedon. Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC - 300 AD*, R.L.J. Fox (ed.), Brill, Leiden-Boston, 2011, 51-78.

¹⁹ N.G.L. Hammond, *n.d.*; М. Šašel-Kos, *Appian*, 181 (fig.44).

већ и озбиљна војна сила, која је самостално или у садејству са савезницима деловала како унутар тако и изван овог простора. На тај начин Илири су засигурно и много пре наведеног раздобља постепено бивали интегрисани у хеленски свет. Ипак, прва забележена манифестација њихове позиције на регионалној политичкој сцени одјекнула је у познатој експедицији тиранина Сиракузе Дионисија Старијег, који је 385. г.с.е. оснивање својих јадранских колонија остварио тек након што је на месту данашњег Љеша установио базу којом је истовремено обезбедио и сигурну пловидбу између Сицилије и својих нових поседа, и контролу над Епиром. Не марећи за празноверице, цео подухват спровео је у савезништву са Илирима, уз чију је помоћ на престо епирских Молошана довео свог штићеника Алкету I.²⁰ Био је то пролог замашном досијеу њихових потоњих коалиција или сукоба са владарима Епира и Македоније, разлога због којих су постали колико „варвари“ толико и својеврсни *corpus separatum* хеленске културе, израстао не само из апропријације њених обележја, већ и из непосредних сродничких веза са епирском владарском кућом Еацида. Тај однос, осведочен браком склопљеним између краља Пира (319-272. г.с.е.) и Биркене, ћерке Бардилиса II (295-290. г.с.е.),²¹ несумњиво је у илирски ареал јужног Јадрана унео значајну квалитативну промену у домену њиховог самопрепознавања. Од тог периода, тамошњи Илири више нису били само најамници; преко Пировог и Биркениног сина Хелена стекли су право претензија на делове територија краљеве заоставштине, а тиме и могућност да дођу у додир са збивањима на ширем медитеранском простору обједињеном Пировим дипломатским и војним деловањем.²² Колико су у томе имали успеха за сада остаје недовољно јасно, али тековине контаката на спољно-политичком плану веродостојно се дају сагледати у структури илирског уређења на врху друштвене лествице, обележеног устројством у потпуности преузетим са хеленистичких дворова Грчке: власт је била заснована по моделу *наследне краљевине* у оквиру које су постојале институције *регентства*, *владарске полигамије* и „*пријатеља*“ (*φίλοι*), ску-

²⁰ G. Woodhead, The „Adriatic Empire“ of Dionysios I of Syracuse, *Klio*, 52-52 (1970), 503-512; P. Cabanes, Greek Colonisation in the Adriatic, 175-177; новија историографија не познаје или сматра нетачним закључке давнашње студије G. Novak, Kolonizatorsko djelovanje Dionizija starijega na Jadranu, *Hoffillerov Zbornik*, Zagreb, 1940, 111-128; M. Šašel-Kos, *n.d.* 116,127.

²¹ Plut., *Pyrr.* 9.2; M. Šašel-Kos, *n.d.* 258-259 (са старијом литературом).

²² Plut., *Pyrr.* 9.3; о Пире и Илирима али углавном са позиција њихових стриктно политичких односа уп. M. Šašel-Kos, Pyrrhus and Illyrian Kingdom(s?), *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (ur.), Split 2002, 101-120; у ширем контексту уп. W.S. Greenwalt, Macedonia, Illyria and Epirus, *A Companion to Ancient Macedonia*, J. Roisman, I. Worthington (eds.), Wiley-Bleekwell, Maiden MA - Oxford – Chichester, 2010, 279-305.

пине званично бираних чланова саветодавног тела окупљеног око владара.²³ Будући да се оваква организација двора ишчитава из разнородних навода у изворима посвећеним Илирским ратовима, извесно је да она није представљала производ тренутка, већ трајнијих релација установљених пре сукоба са Римом, а у потпуне хеленске оквире уведених највероватније за време Пира. Уосталом, мера у којој су у стварној историји, лишеној идеолошких квалификација биполарног грчко-римског поимања, јужнојадрански Илири заиста били сагледавани као јединствени део епирско-македонског света, најупечатљивије је осведочена до танчина истоветним начином којим је Рим после 168. г.с.е. установио контролу над територијама и једних и других.²⁴ У томе се налазио нимало формални разлог због којег их је, скоро четири века касније, последњи пут ујединио Апијан, исписујући књигу о Илирима одмах уз књигу о Македонцима.²⁵

Другу скупину показатеља процеса којима је простор јужног Јадрана и Доклеје столећима попримао обележја „лиминалне зоне“ мидитеранских култура, представља збирка различитих археолошких налаза. Када је 1966. г. Драгослав Срејовић констатовао да диспозиција форума у Доклеји упућује на то да јој порекло треба тражити у Египту, односно да је реч о Цезареону, архитектонском ансамблу намењеном „императорском култу нарочито развијеном у источним провинцијама

²³ За наследне краљевине уп. М. В. Hatzopoulos, *n.d.*; Z. Halina-Archibald, Space, Hierarchy, and Community in Archaic and Classical Macedonia, Thessaly, and Thrace, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, R. Brock, S. Hodkinson (eds.), Oxford University Press 2000, 212-233; J.K. Davies, A Wholly Non-Aristotelian Universe: The Molossians as Ethnos, State, and Monarchy, *n.d.* 234-258; за владарску полигамију и институцију регентства уп. D. Ogden, Women and bastardy in ancient Greece and the Hellenistic World, *The Greek World*, A. Powell (ed.), Routledge, London-New York, 1995, 219-244, где је показано да „бастардима“ нису сматрана искључиво деца рођена изван брака, већ и она из бракова са „варварским“ принцезама, али да то није увек имало пресудну улогу у наслеђивању. Стога је разумљиво што постоје наговештаји да је Хелен требало да наследи Пирове поседе на југу апенинског полуострва, уп. *The Cambridge Ancient History, Vol. VII-2. The Rise of Rome to 220 B.C.*, F.W. Walbank, A.E. Astin, M.W. Frederiksen, R.M. Ogilvie (eds.), Cambridge University Press, 2008, 479; о „пријатељима“ на илирском двору сведочи Полибије, Polyb. II 4 (коришћен предговор, превод и коментар М. Рицл), Нови Сад, 1988, 133; такође и R. Strootman, *The Hellenistic Royal Court. Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336-30 BCE*, Proeschrift ter verkrijging van de graad de doctor aan de Universiteit Utrecht, 2007, 119-138; о римском еквиваленту ове институције P. J. Burton, *Friendship and Empire. Roman Diplomacy and Imperialism in the Middle Republic (353-146 BC)*, Cambridge University Press, 2011.

²⁴ М. Šašel – Kos, Appian, 286-288; C. Ando, The Administration of the Provinces, *A Companion to the Roman Empire*, D.S. Potter (ed.), Blackwell Publishing, Maiden MA - Oxford – Carlton, 2006, 177-192.

²⁵ М. Šašel – Kos, *n.d.* 83-85.

царства“²⁶ претпоставку је било тешко увести у иоле распознатљив контекст повода који су довели до појаве оваквог решења, па је проблем остао отворен. Јасније контуре оквира у којима га треба решавати сразмерно недавно појавиле су се на другој тачки микро-света: приликом ископавања рисанске некрополе откривен је низ карактеристичних гробова инхумираних покојника, на основу чега је закључено да је у граду и околини дуго живела бројна и на друштвеној лествици високо позиционирана колонија становника са територије Мале Азије, слична онама које су својевремено идентификоване и у севернијим средиштима Далмације.²⁷ Током последњих неколико година, контуре су прерасле у знатно јаснију представу. Наиме, објављивањем налаза подморских истраживања, показало се да су, уз регион Отрантских врата, Северна Африка и Мала Азија столећима биле подручја са којима је јужни Јадран био у перманентној комуникацији.²⁸ Коначно, посебан значај одавно има и нова анализа накита будванске некрополе, чији репертоар мотивима и начином израде указује на блиску повезаност хеленистичке насеобине са Тарентумом (Таранто) током друге половине IV и III в.с.е, што је хронолошки распон одговарајући Пировој владавини и његовим акцијама одбране ове колоније од Рима.²⁹

Ипак, колико год били садржајни, писани извори настали из руке победника, и археолошки материјал широког хронолошког опсега, још увек су само путокази праваца којима неизоставно али не и једино треба бити окренут у даљем настојању на разумевању јужнојадранске територије у поретку импликација њених географско-историјских својстава. Слика поседује квалитет више: њена примарно сакрална димензија поуздано сведочи не само о томе у шта се и из којих побуда на тој територији веровало, већ и о начинима, односно иницијалним или ло-

²⁶ D. Srejić, Rezultati arheoloških istraživanja na području antičke Duklje, *Materijali IV*, N. Tasić (red.), Beograd, 1967, 73.

²⁷ V. Kovačević, Nalaz antičkog groba iz Risna, *Novensia* 16 (2005), 105-110, посебно 109; о сличним налазима на некрополама источне обале Јадрана уп. А. Јовановић, *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije*, Beograd, 1984, 99.

²⁸ Ур. М. Паровић – Пешикан, Грчка импортована керамика из Улциња, *Vestigatio Vetvstatis Александрина Цермановић-Кузмановић*, М. Лазић (ур.), Београд, 2001, 335-367; G. Karović, Podvodna arheološka nalazišta crnogorskog podmorja, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, LV-LVI (2007-2008), 425-459 (sa starijom literaturom); J.G. Royal, Illyrian Coastal Exploration Program (2007-2009): The Roman and Late Roman Finds and Their Context, *American Journal of Archaeology*, 116-3 (2012), 405-460; M. Zagarčanin, Podvodno-arheološka istraživanja na prostoru barskog i ulcinjskog akvatorija/ The Underwater-Archaeological Researches in Bar and Ulcinj Aquatorium Area, *Nova Antička Duklja/ New Antique Doclea IV* (2013), 67-120.

²⁹ Č Marković, *Antička Budva. Nekropole. Istraživanja 1980 -1981*, Podgorica, 2012, 79-92; за Pirovo delovanje уп. *The Cambridge Ancient History, Vol. VII-2. The Rise of Rome to 220 B.C.*, 456-484.

калним тумачењем модификованим подстицајима којима су веровања попримала своје материјално отелотворење. У свету најдубље укоренењем у религиозном искуству, сакрална слика представљала је категорију којом је једнако, ако не и више но писаном речју, свака средина исказивала мноштво универзалних и посебних, јавних или сасвим личних, али увек веродостојних представа о себи и сопственом идентитету. За разлику од простора наративних извора, подложног различитим могућностима креирања стварности по вољи њихових аутора, формални и семантички простор слике стварали су њени наручиоци, следећи строге регуле испољавања религиозности. У том простору није било места за тумачења *других*.³⁰

*

Медаур. Пре неколико година изложен преглед невеликих проучавања овог загонетног божанства, заправо је само могао потврдити констатацију да се о Медауру практично ништа не би знало да 168-169. г.н.е. римски сенатор М. Луције Торкват Басијан (Касијан?) у Асклепијевом светилишту у нумидијској Ламбези није оставио вотивни натпис у коме је Медаур наведен као *лар* Рисинијума и дедикантовог народа,³¹ пошто се други спомен Медаура, откривен на обали јужне Италије, односио на име једног брода, што је податак на основу којег би се знатно уздржаније могло размишљати о његовом натприродном карактеру.³² У старијој литератури преовладало је мишљење да се текст натписа из Ламбезе састојао из два дела клесана у различитим временима, чему је свакако допринела околност да је у корпусу латинских натписа почетак био објављен у другом, а преостали садржај тек у осмом тому, па је то највероватније био и разлог његовом по правилу делимичном публикавању и анализи искључиво оних стихова који свакако јесу веома важни, али не и једини.³³ Сасвим недавно, међутим, показано је да раздвојени уломци творе истовремено насталу целину.³⁴ Будући да је тако

³⁰ J. Elsner, Image and Ritual: Reflections on the Religious Appreciation of Classical Art, *The Classical Quarterly*, N.S. 46-2 (1996), 515-531.

³¹ A. Jovanović, *Risan*, 46-47.

³² D. Rendić – Miočević, Uz jedan novi izvor o kultu ilirskog boga Medaura, *Iliri i antički svijet. Ilirološke studije*, Split, 1989, 523-530 (са старијом литературом).

³³ М. Гарашанин, Moenia Aeasia, *Старинар н.с.*, XVII/1966 (1967), 27-36, посебно 27; превод М. Гарашанина преузима и А. Jovanović, *Risan*, 46.

³⁴ Zs. Várhelyi, *The Religion of Senators in the Roman Empire. Power and the Beyond*, Cambridge University Press, 2010, 34-35; име дедиканта идентификовао је својевремено G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, 141.

добијен првобитни садржај натписа, потребно је навести га у том читању и преводу:

Moenia qui Risinni Aeacia, qui colis arcem
 Delmatiae, nostri publice lar populi,
 sancte Medaure domi e(t) sancte hic, nam templa quoq(ue). ista
 vise, precor, parva magnus in effigia,
 succussus laeva sonipes cui surgit in auras,
 altera dum letum librat ab aure manus.
 Talem te consul iam designatus in ista
 sede locat venerans ille tuus [nomen erasum]
 notus Gradivo belli vetus ac tibi, Caesar
 Marce, in primore clarus ubique acie.
 Adepto consulatu [nomen erasum]
 tibi respirantem faciem patrii numinis,
 hastam eminus quae iaculat refreno ex equo,
 tuus, Medaure, dedicat Medaurius.

Ти (који живиш) у еачким зидовима Рисинијума,
 Далматинске цитаделе, лару нашег народа
 Медауре, поштован код куће и поштован овде
 и у овим храмовима се покажи
 молим (те) великог у малом лику,
 који обуздаваш левом руком
 коња који се пропиње у ваздух,
 док другом руком смрт бацаш иза уха.
 Већ проглашен конзулом твој [избрисано име] поставља
 обожавајући (те) на овом месту одавно познатом
 Марсу богу рата и теби Цезаре Марко, свуда
 знаменитом у првој борбеној линији.
 Прихвативши конзулат [избрисано име]
 теби удахњујућем лику божанства домовине,
 који копље бацаш из даљине са заузданог коња Медауре,
 посвећује твој Медауријанац.³⁵

Текст натписа у историографији је разматран са различитих полазишта. Прва три реда, у којима се спомињу „еачки зидови“ Рисинијума, Милутина Гарашанина подстакла су на искључиво археолошку анализу најстаријих делова градских бедема, чија је донекле особена диспозиција и конструкција препозната и у остацима утврђења од Метео-

³⁵ Za korisne savete i proveru prevoda teksta natpisa zahvalnost izražavam dr Olgi Špehar, docentu na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu.

на (Медун) и Олциниума до Скодре, Лисоса и околних илирских градина, па је термин „*moenia aeasia*” предложен као заједнички именитељ дефанзивних градитељских структура око насеобина из времена Агрона и његових наследника. Осврћући се сасвим укратко на порекло придева „*еачки*”, М. Гарашанин је упозорио да га треба тражити у имену епирске династије Еацида које је потекло од њиховог митског родоначелника Еака, лозе којој је припадао и Пир, владар који је, између осталих, под својом влашћу држао и земљу која је касније припала Агрону, илирском краљу с почетка првог рата са Римом. Пир је, како је познато, у најранијој младости био одведен на двор Глаукијаса, суверена илирских Тауланата, чија је супруга такође била изданак епирске владарске куће, да би касније освојио већи део Глаукијасове територије. „Из овога произилази дакле да су Еациди имали тесних веза са илирским владарима и да су делом владали и њиховом територијом. У таквој ситуацији постаје разумљиво да се и илирски владари желе јаче везати традицијом за стари владарски род Еацида. Назив *Moenia Aeasia* означава према томе врло стари зид, чије је подизање везано за Еациде, свакако посредством повезивања илирске династије са њима. Назив није плод случајне учености дедиканта натписа из Ламбезе, већ његовог познавања старог илирског предања.“³⁶ Нешто касније, Дује Рендић-Миоcheвић је, са одређеном резервом исказаном поводом „документарности“ његовог описа, у Медауру препознао илирску интерпретацију Асклепија,³⁷ а Александар Јовановић је атрибуте Медаура, уз разумљиву уздржаност, повезао са култом „Трачког коњаника“ чије су представе одражавале ијатричко-сотериолошка веровања, што се може закључити према његовом поштовању на местима исцељења и честом поистоветења са Асклепијем, Аполоном или Хераклом. На основу ове претпоставке, којој је најзначајнији аргумент била чињеница да је натпис из Ламбезе пронађен управо у Асклепијевом храму, изречена је и идеја да је Рисанска Бања чинила сакралну окосницу Рисинијума, односно да је на градском форуму Медаур највероватније био поштован у храму или едикули, а да му се светилиште са лечилиштем и термама можда налазило у Бањи.³⁸

Мада су изложени закључци и хипотезе били засновани на разложној аргументацији, смисао натписа остао је непротумачен у свој вредности коју има како за познавање митолошко-историјске димензије слике која је о Рисинијуму била пројектована кроз спомен зидина и божанства, тако и за подстицаје из којих је та слика створена знат-

³⁶ М. Гарашанин, *n.d.* 33.

³⁷ D. Rendić – Miočević, *n.d.*

³⁸ A. Jovanović, *n.d.* 47.

но пре но што је своје материјално и писано обличје добила у афричком војном логору. У време када је Гарашанинов рад објављен, подаци из извора већ су били проучени довољно за даљу продубљенију анализу сенаторовог заветног дара,³⁹ али до тога није дошло. Да јесте, тумачење је могло бити уведено у шире и историјски аутентичније оквире, јер М. Луције Торкват Басијан (Касијан?) не само да је био учен, већ је имао много разлога да у одговарајућој форми саопшти кључне садржаје историјске традиције места из којег је потицао. Тиме је оставио могућност увида у меру у којој је Рисинијум у идејном домену, односно у оновременим координатама поимања прошлости, спадао у ред оних градова који су, на супрот новонасталих центара попут Доклеје, своје порекло баштинили из најсветије, митске агенде. Еак, на име, није био само корен епирске лозе; био је и Ахилов деда, што је споменуто у Гарашаниновом тексту,⁴⁰ али и један од градитеља кула на бредовима Троје.⁴¹ Без обзира на „ток догађаја“ Тројанског рата, зидине Рисинијума већ су тиме поседовале прерогативе древности, светости и неразрушивости, посредоване понајпре личношћу Пира, који је, уобичајено за тадашње суверене, отворено исказивао властито митолошко порекло: по узору на своје претходнике у Епиру, име, односно идентитет, „преузео“ је од Ахиловог сина Неоптолема, а свака повезаност са Ахилом као апсолутном персонификацијом ратничког и моралног примата, водила је алузији на Александра Великог, што је представљало „идеолошку“ основицу Пирових претензија на наслеђе највећег македонског владара.⁴² За такве Пирове захтеве постојали су и стварни историјски разлози, али о њима нешто касније, будући да се слика коју су о себи генерацијама пре римског сенатора неговали становници града изреченим никако не исцрпљује. Јер, еацидско самопоимање, вековима након легендарног сукоба, подразумевало је и апропријацију тројанских првака, пошто је и Енеја после свега уочиште нашао управо међу Молошанима: одатле се Пирова сестра звала Троа, а његов син са Биркеном добио је име Хелен - по Пријамовом потомку.⁴³ Мит је, дакле, имао улогу иницијалне подлоге објашњењу стварности, кроз уобичајени механизам ретартикулације његовог садржаја произишле из потребе другог времена: у Пирово доба Троја више није била парадигма *архетипског раздора* већ симбол *заједничке историје* Грка, у којој су се Енеја и Одисеј налази-

³⁹ F. Papazoglou, *n.d.*

⁴⁰ М. Гарашанин, *н.д.* 33.

⁴¹ Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд, 1979, 123.

⁴² Исто, 282-283; А. Erskine, *Troy between Greece and Rome. Local Tradition and Imperial Power*, Oxford University Press, 2001, 123

⁴³ А. Erskine, *n.m.*

ли на истој страни.⁴⁴ Присуство Енеје у скупу божанских предака Еацида, у доба настанка натписа а засигурно и много раније, усмеравало је мисао и ка предању о оснивању Рима, чину у којем је утемељење и освећење бедема такође било један од најзначајнијих догађаја, што је творило другу осовинску полуку колективног идентитета Рисинијума - након Тројанског рата мноштво медитеранских урбаних средишта позивало се на своју непосредну повезаност са легендарним херојима, али сасвим мали број њих је такву повест могао и „оправдати“ аргументима којима је од краја IV в.с.е. у свом историјском досијеу располагао Ризон/Рисинијум. „Еачки зидови“ сублимирали су, и кроз свакогодишња празновања њиховог подизања кроз време проносили не само општу идеју античког града као освећеног станишта божанства које су чували и које је њих чувало,⁴⁵ већ и спој две најснажније традиције старог медитеранског света, закономерно обједињене на месту непрестаног сусретања и прожимања грчког, италског и домородног живља. Овај синкретички идентитет непрекидно је пулсирао у одјецима свих догађања на јужнојадранском простору, једнако колико и у визуелној култури, па се тим трагом ваља кретати и у размишљањима о иконографији и пореклу ликовних обележја Медаура.

Покушај да се Медаур визуелизује путем речима забележеног описа састоји се, у суштини, у постепеном сужавању низа по својој природи различитих али међусобно повезаних непознаница и дилема, које проистичу како из самог текста тако и из географско-историјског амбијента у коме је натпис пронађен, али и из средине на коју упућује. Чиме располажемо, шта нам је непознато а шта нејасно? У најновијој анализи религиозног опредељења високих римских чиновника, посебно је истакнут неуобичајено наглашен призив личне побожности којим се дедикант обраћао божанству својег града и народа, исказујући посредну жељу да и њега самог, на служби далеко од домовине, Медаур заштити својим моћима.⁴⁶ То је тачно, али не само што нас ни за корак не усмерава у било којем одређенијем правцу, већ нас можда и удаљава од разрешења проблема, будући да се садржај натписа са резервом да увести у репертоар уобичајених епиграфских формулација којима је отворено била изражавана нада у спасење.⁴⁷ Пре но што се даље посвети-

⁴⁴ Up. K. Dowden, *The Uses of Greek Mythology*, Routledge, London-New York, 1992, 53-66; A. Erskine, *n.d.* 159-161.

⁴⁵ Up. J. Rykwert, *The Idea of the town: the Antropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World*, Princeton University Press, 1988; G. Woolf, *Polis-Religion and its alternatives in the Roman Provinces*, *Römische Reichsreligion und Provinzialreligion*, H.Canick, J. Rüpke (hrsg.), Mohr Siebeck, 2007, 71-83.

⁴⁶ Zs. Várhelyi, *n.d.* 35-36.

⁴⁷ Up. J. Moralee, «*For Salvation's Sake*». *Provincial Loyalty, Personal Religion, and*

мо овом питању, треба поновити да је, извесно, иконографско језгро слике Медаура чинила представа јахача на пропетом коњу и у замаху копљем, због чега се у литератури и појавила помисао о вези са „Трачким коњаником“.⁴⁸ Међутим, разложно је претпоставити да је у тексту наведен само тај примарни Медауров „знак распознавања“, па не можемо знати који су још симболи постојали као неизоставни делови целокупне композиције. Но, како год да је изгледала целина представе, мора се имати у виду чињеница да је на основу проучавања више од 2000 сличних споменика са територије Тракије, установљено да је реч о иконографски веома разгранатом репертоару основног мотива који се појављује на надгробним белезима или вотивним плочама посвећеним најразличитијим античким божанствима. Одатле је њихова прецизнија идентификација могућа искључиво тамо где су се уз представу очували заветни натписи. Из анализе тако бројног и хетерогеног материјала такође је проистекао закључак да је архетипска представа коњаника у Тракији, почев од хеленистичког доба, имала функцију конвенционалног симбола углавном сотериолошких божанстава уопште, чија су разнородна иконографска и ликовна решења своје иницијалне изворе црпла из слика грчких хероја.⁴⁹ Тиме је позитивно доказано да формулација „Трачки коњаник“ представља само *terminus technicus*, односно да се целокупни проблем мора истраживати у знатно ужим оквирима. Али, за проблем самог Медаура, од посебног је значаја скупни налаз три стеле откривене у бугарском граду Пернику. Дедикант је био извесни Публије Калпурније Милон, човек чији је *cursus honorum* остао непознат; ипак, на основу квалитета израде стела, његовог имена и језика натписа на споменицима, поуздано се могло утврдити да је био имућни римски грађанин-придошлица из јужнијих грчких области. На вотивним плочама које је наручио исклесан је истоветни основни мотив јахача који са пропетог коња десном руком баца копље, са различитим пратећим атрибутима: на првој је то змија обавијена око дрвета, на другој змија која пузи ка олтару, а на трећој векар (сл. 1-3). Све три стеле пронађене су, као и Медаурови натписи, у остацима Асклепијевог храма, у Пернику са епитетом „Килиден“. Но, за разлику од бројних других дедиканата и њихових заветних дарова из истог светилишта, Публије Калпурније Милон ни на једној од својих стела није тражио, или тачније, није желео да се тај локални епитет нађе уз теоним – за њега,

Epigraphic Production in the Roman and Late Antique Near East, Routledge, New York – London, 2004, 55-76.

⁴⁸ A. Jovanović, *n.m.*

⁴⁹ N. Dimitrova, *Inscriptions and Iconography in the Monuments of Thracian Rider, Hesperia*, 71-2 (2002), 209-229 (са старијом литературом).

приврженог отаџбини, име грчког бога са свим примереним значењима било је довољно.⁵⁰ Вођен истом идејом, на сличан начин размишљао је и М. Луције Торкват Басијан (Касијан?), када је наложио да се уз речи „поштован код куће и поштован овде“, име заштитника његовог града и народа уклеше онако како га је *он познавао*. Јер, према досадашњим знањима о античким култовима јужног Јадрана, на оној територији која је чинила језгро илирске краљевине у ратовима са Римом, не постоји ни један који би се могао одредити као аутохтон; од Кадма до касне антике по правилу је реч о поштовању или импортованих хеленских божанстава, попут Артемиде Елафболе у Олциниуму, или чланова римског Пантеона, понекад подстакнутом, као у случају Дијане Кандавијске у Доклеји (*Augustae Candaviensis*), ауторитетом регионалних светилишта.⁵¹ Посматрана са овог аспекта, посебност Медаура, другим речима, сконцентрисана је у околности да путем натписа знамо име којим је био називан у Ризону/Рисинијуму и околини, док је његова божанска природа могла бити позната и на знатно ширем простору, али, видећемо и зашто, можда под неким за нијансу другачијим именом. Оно што се може утврдити као чињеница Медауру никако не одузима већ, напротив, даје на значају, будући да су конкретни трагови локалног-провинцијског начина испољавања како личне тако и „универзалне“ религиозности у антици начелно ретко очувани, па ће се, уз више археолошких података, у будућности вероватно моћи подробније говорити о практичним видовима поштовања Медаура „код куће“. ⁵² До тада се треба посветити даљем трагању за ближом идентификацијом његовог визуелног идентитета. Тиме, након познатог и недостајућег, залазимо у сферу онога што нам је о Медауру нејасно. Наиме, на крају натписа у коме је претходно два пута било уклесано „M. Lucceius Torquatus Bassianus“ или „Cassianus“, сенатор је дао да се забележи да поруку богу шаље „dedicat Medaurius“, па није немогуће да је тиме желео да се представи и у другој својој на-

⁵⁰ D. Boteva, Dedicators with Roman Names and the Indigenous Cult of the Thracian Horseman, *Archaeologia Bulgarica* XI (2007), 75-89, посебно 77-80; I. Dontcheva, Le syncrétisme d'Asclépios avec le Cavalier Thrace, *Kernos*, 15 (2002), 317-324.

⁵¹ Уп. Ђ. Marković, *Arheologija Crne Gore*, 357-360.

⁵² Уп. F. Millar, Local Cultures in the Roman Empire: Lybian, Punic and Latin in Roman Africa, *Rome, the Greek World, and the East, Vol. II, Government, Society, and Culture on the Roman Empire*, Fergus Millar, H.M. Cotton, G.M. Rogers (eds.), The University of North Carolina Press, Chapel Hill-London, 2004, 249-264; G. Woolf, The Formation of Roman provincial cultures, *Integration in the early Roman west. The role of culture and ideology, Dossiers d'archéologie du Musée National d'Histoire*, 4 (1995), 9-18; isti, Polis-Religion and its alternatives; о моделима и контексту прослављања „индигених“ култова, који то нису увек морали бити у својој религиозно-идејној подлози уп. H.M. Fracchia. M. Gualtieri, The Social Context of Cult Practices in Pre-Roman Lucania, *American Journal of Archeology*, 93-2 (1989), 217-232.

длжности, као свештеник Медауровог култа.⁵³ Није немогуће али није ни извесно, и то из следећих разлога који читаву причу чине додатно сложеном, оправдавајући преовлађујуће хипотетички тон ове анализе. Наиме, недалеко од Ламбезе, у Нумидији су и пре II в.н.е. постојала још два и међусобно просторно блиска урбана средишта занимљивих имена: један је био Амедара (*Amaedara*, *Amedara*, *Amedera*), што је у латинској верзији читано и као Ад Медера или Ад Мадуре, на месту данашњег градића Хајдра (Haïdra) у западном Тунису, а други Мадаурос или Мадауре, данас М' Даурух (M'Daourouch) у источном Алжиру, родни град Апулеја.⁵⁴ Већ су први истраживачи истакли да је идентификовање њихових тачних назива изразито отежано чињеницом да су им имена у римско доба представљала транскрипцију са палеоберберског језика, будући да је порекло ових насеља сезало у далеку прошлост старе ере. Стога је „Медауриус“ у натпису из Ламбезе, читано и тумачено као «Мадауриус», односно као урбоним житеља Мадауре.⁵⁵ М. Луције Торкват Басијан (Касијан?) је, дакле, наведеним епитетом себе можда настојао приказати или као припадника неформалне али високо позициониране и, важно је истаћи, изразито индивидуализоване скупине „чуvara“ култова везаних за чин исцељења, што је сасвим у релацији са Асклепијем, или једноставно као човека који је живео у Мадауру. Теоријски, обе претпоставке остају валидне, али највероватнијом се заправо чини трећа, према којој би „Медауријанац“ био припадник народа који је живео под окриљем Мадауре.⁵⁶ Овакав „персонални“ вид повезивања аутохтоног становништва са властитим божанствима из преримских времена представљао је појаву карактеристичну управо за столеће из којег потиче натпис, због чега су и урбана средишта тог живља неретко добијала називе изведене из имена њихових заштитника.⁵⁷ Очиг-

⁵³ Zs. Várhelyi, *n.d.* 78-90. Реч је о *ad hoc* окупљању сенатора у својеврсна „карикативна братства“, која су за циљ имала помоћ појединцу у случају болести од осталих чланова скупине, путем њиховог присуства уз болесника, помоћи и заједничког религиозног „деловања“. Подразумева се да су чланови могли бити искључиво највиши чиновници царске администрације.

⁵⁴ Уп. S. Raven, *Rome in Africa*, Routledge, New York, 1993³; *The Cambridge Ancient History, Vol. XI, The High Empire, A.D. 70-192*, P. Garnsey, D. Rathbone, A.K. Bowman (eds.), Cambridge University Press, 2008, карта 4.

⁵⁵ A. Piganol, R. Laurent -Vibert, *Recherches archéologiques à Ammaedara (Haïdra), Melanges d'archéologie et de histoire*, 1912, 71-72, 148.

⁵⁶ A. Jovanović, *n.m.*

⁵⁷ Уп. W. Van Andringa, *Religions and the Integration of Cities in the Empire in the Second Century AD: the Creation of a Common Religious Language, A Companion to Roman Religion*, J.Rüpke (ed.), Blackwell Publishing, Maiden, MA – Oxford – Carlton, 2007, 83-95; старију литературу о могућем теонимном пореклу ових насеља бележи D. Rendić-Miočević, *n.d.* 527.

ледно је да се у корену свих варијанти назива афричких градова појављује реч веома слична имену заштитника Ризона/Рисинијума. Међутим, пошто је оно и само по себи са лингвистичког становишта остало недовољно разјашњено,⁵⁸ Медаур се не сме поуздано узимати као показатељ могућности да су Амедара односно Мадаурос у основи теоними. Али, једнако се не може превидети ни чињеница да су оба града, као и Ламбеза и низ других на граници средоземног приобаља и пустиње, свој римски профил стекли вишевековним присуством *Legio III Augusta*, односно војске која је била најважнији чинилац у процесу очувања старих или прихватања нових, у оба случаја изворно неримских богова, па би одатле ипак могао произилазити разлог због којег је М. Луције Торкват Басијан (Касијан?) забележио да је Медаур „поштован овде“.⁵⁹ Коначно, да загонетка буде потпуна, северноафрички градови нису једина места чија имена, не само у лингвистичком смислу, стоје у потенцијалној вези са Медауром. У италијанској регији Марке и данас постоји река Метауро (lat. *Metaurus*, *Mataurus*, гр. *Μέταυρος*), поприште битке којом је, превасходно заслугом *коњице*, био одлучен исход Другог пунског рата. А на источном крају европског копна, на висоравни Мадара у области Шумена, уз вишеслојне налазе међу којима су идентификовани трагови насеобине Трачана и потоње римске виле, остала је сачувана гигантска представа копљем наоружаног коњаника, уклесана у литицу стене у раном средњем веку.⁶⁰

Колико нам сви изложени познати подаци, непознанице и нејасноће помажу да се приближимо слици, односно идентитету Медаура? Одговор на ово питање тешко је дати стога што је целокупни проблем очигледно саткан од ланчано повезаних недоумица, а свака понаособ је из категорије оних које се још увек више морају разрешавати осетљивошћу и обзривошћу истраживачког нерва, а знатно мање путем непорецивих аргумената. Стеле из данашњег Перника, а нарочито „лични став“ њиховог дедиканта према божанству, делују као најпримамљивије решење загонетке, посебно зато што им је могуће придружити још доказног материјала из епиграфске грађе и писаних извора самог Рима.

⁵⁸ D. Rendić Miočević, *n.d.* 529 (са старијом литературом).

⁵⁹ Уп. А. Hilali, L'impact de la légion IIIa Augusta dans les provinces romaines d'Afrique. L'aspect religieux, *The Impact of the Roman Army (200BC – AD476). Economic, Social, Religious and Cultural Aspects*, L.de Blois, E. Lo Cascio (eds.), Brill, Leiden-Boston, 2007, 481-492, за Ламбезу 482-486.

⁶⁰ За Метауро уп. *Map-by-Map Directory to accompany Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, R.J.A. Talbert (ed.), Princeton University Press, 2000, 610, карте 42D1 i 46C5; за Мадару Ts. Stepanov, *The Bulgars and the Steppe Empire in the early Middle Ages. The Problem of Others*, Brill, Leiden-Boston, 2010, посебно 56-57; P. Sophoulis, *Byzantium and Bulgaria, 775-831*, Brill, Leiden-Boston, 2012, посебно 84-85.

Недавно проучавање тамошњих трагова Асклепијевог култа довело је до вишеструко важних резултата и закључака. Свакако најзначајније су констатације да је током столећа његовог „присуства“ у престоници, Асклепије био поштован понајвише од становништва пристиглог са грчког говорног подручја, а у доба Царства посебно су му били наклоњени припадници и ветерани елитних јединица.⁶¹ Такав закључак изведен је, између осталог, на основу натписа који је у својој касарни оставио одред преторијанаца пореклом из Тракије. И они су, као странци у Риму, евоцирали успомену на *властитог* Асклепија, због чега натпис почиње речима „In honore(m) domus divinae Asclepio Zimidreno cives Philippopolitanoꝝ“, при чему је „Зимидренос“ (*Zimidrenos*) означавао епитет Асклепијевог храма откривеног у близини Филипопоља.⁶² Свако на свој начин, и Публије Калпурније Милон, и М. Луције Торкват Басијан (Касијан?), и трачки преторијанци исказивали су истоветни религиозни „локалпатриотизам“, па стога од сада можемо поуздано судити о побудама које су делом чиниле идејну основицу спомињању Медаура у Ламбези. У којој је мери религиозно-културна „романизација“ учествовала у креирању свих појединости његовог ликовног изгледа до II в.н.е. остаје непознато, али извесно је да је сенатор из Рисинијума начелно следио једну древну и распрострањену праксу, непорециво потврђену Вароном белешком о најстаријем Асклепијевом римском светилишту у којем је он *видео слике лаких коњаника (ferentarii equites)*.⁶³ Са друге стране, Медаур није био апсолутни илирски „еквивалент“ Асклепију.⁶⁴ И поред тога што је змија готово извесно мотив у оквиру целине иконографије божанства, у религиозном амбијенту Ризона/Рисинијума њено присуство разложно је тумачити у релацији са њеном појавом у миту о Еаку,⁶⁵ корену из којег су изникли *бесмртни* преци, тачније они који су својим овоземаљским делом стекли бесмртност и тако се приближили „правим“ боговима, или – антички хероји.⁶⁶ Колико је дуго, без обзира на све трансформације, идеја предака, односно самосвојности властитог идентитета, жилаво опстајала, и какву је религиозно-визуелну експозицију једнако трајно чувала, најубедљивије сведочи ситуација Ма-

⁶¹ G. H. Renberg, Public and Private Spaces of Warship in the Cult of Asclepius in Rome, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 51-52 (2006-2007), 87-172.

⁶² Исто 117, 150 – 151.

⁶³ Исто, 101.

⁶⁴ D. Rendić Miočević, *n.d.* 526.

⁶⁵ Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *n.d.* 123; о различитим тумачењима култа змије на овом простору а у вези са митом о краљу Кадму уп. М. Šašel-Kos, Cadmus and Harmonia in Illyricum, *Arheološki Vestnik* 44 (1993), 113-136, посебно 123-124.

⁶⁶ О Медауру као богу *умрлих* предака J. Medini, Autohtoni kultovi u razvoju antičkih regija u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Domesti* 5(1984), 7-23, посебно 22.

даре, јединственог простора енкапсулираног паганства бугарских племена, чији су прваци крајем VII и почетком VIII века на литици стене са представом коњаника саградили храм приближно кружне основе, инкорпорирајући у сакрално језгро и оближњу пећину. Извори сведоче да је цео комплекс био познат по *исцелитељским* својствима, али, истовремено, и као место исказивања апотеозе владара-коњаника, оличене његовим процесionalним успињањем ка врху брда са којег је ослушкивао глас богова.⁶⁷ Један поглед на до сада идентификовану ситуацију акропоља изнад Шпиле довољан је за увид како у све физичке сличности тако и меру активног трајања овако устројених светилишта у „затвореним“ друштвима попут старог и религиозно поливалентног Ризона/Рисинијума, или дошљака на Балкан приспелих из евроазијских степа.⁶⁸

На крају, представа о изгледу Медаура остаће непотпуна све до евентуалних нових археолошких налаза, одређенијих но што је уломак посуде са представом коњаника откривен током археолошких истраживања у Рисну 2010. године.⁶⁹ Ипак, и према митолошком контексту у којем је забележен, каогод и према историјским подацима, чини се могућим проникнути у период у којем је Медаур постао свети покровитељ древне јужнојадранске насеобине, односно у путеве којима је и пре средине II в.н.е. у неком иконографском виду могао бити поштован и у Ламбези а и другде. Другим речима, особито ако се у обзир узме могуће теонимно порекло афричких градова, поставља се питање ко је и под којим околностима у знатно ранијој прошлости повезао две удаљене области. Према досадашњим знањима, само једна личност – Пир. Јер, управо су године после Филипове и Александрове смрти биле доба у којем се Пир нашао под светлима велике историје која су најизравније пала и на илирске области. Брак са Биркеном извесно је склопљен као резултат регионалног договора око поделе Глаукијасове краљевине, али сродништво две владарске куће мора се посматрати и као део знатно ширег политичког пројекта, будући да је Пир по мајчиној линији био директни Александров потомак, што су знали сви актери у ратовима Дијадоха. Тако је, у ковитлацу њихових сукоба, Пир 298. г.с.е постао церемонијални притвореник на двору родоначелника хеленистичких фараона Птоломеја I Сотира. Тамо је одмах ожењен Антигоном, Птоломејевом усвојеницом македонског порекла. Ван сумње је констатација да је то био брак „глобалних импликација“, којим је требало обезбедити

⁶⁷ Ts. Stepanov, *n.m.*

⁶⁸ П. Мијовић, М. Ковачевић, *н.д.* сл.17; P. Dyczek, *n.d.* sl. na str. 57, 122.

⁶⁹ <http://www.pasthorizonspr.com/index.php/archives/09/2012/coin-hoards-and-pottery-bring-new-insights-to-an-ancient-illyrian-stronghold> (октобар 2013.); P. Dyczek, *n.d.* сл. на стр 113.

савезништво Египта и Епира у борби за Македонију, будући да се Пир већ наредне године вратио у постојбину и њоме завладао ојачан војном и финансијском помоћи свог таста.⁷⁰ Независно од два краткотрајна интервала владавине над Македонијом, краљ Епира, или пре „Епирске лиге“, остао је до смрти.⁷¹ Иако није могуће поуздано одредити северне границе његове државе,⁷² извесно је да су се и 297. г.с.е, а потом и 281-280. г.с.е, птоломејске трупе нашле на епирско-илирском тлу: у другом наврату, као резултат савеза са Антигониним полубратом Птоломејем II Филадельфиосом (283-246. г.с.е.), зна се да је током Пирове експедиције на југу Апенинског полуострва, у Епир приспео корпус задужен за очување његове власти, регрутован од импресивних 5000 пешадинаца, 4000 коњаника и 50 слонова.⁷³ Најразличитији „мали богови“, одреда везани за коњаничку фигуру, били су неизоставни судеоници птоломејског Пантеона, водећи порекло како из традиције египатског Новог Краљевства, тако и из интензивних контаката са Тракијом, па је управо у борбама за доминацију над панконтиненталним наслеђем највећег античког владара дошло до новог таласа њиховог међусобног сусретања и прожимања, што је, последично, резултирало појавом „небеских коњаника“ нове генерације, обдарених новим синкретичким својствима, различитим улогама, па тиме и различитим иконографским нијансама у оквиру основног визуелног кода. Према изворима и археолошким налазима Египат је тада постао место поштовања барем пет таквих божанских „придошлица“ из Мале Азије и Тракије, а заузврат је без сумње „извезао“ своје верзије истог мотива, настале префигурацијама Александрове коњаничке фигуре из његових светилишта у престоници Птоломеја, оне које ће се у обиљу варијација појављивати и као симбол многих римских царева.⁷⁴ Ако се изреченом придода позната чињеница да је ударну иглу Пирове војске чинила легендарна „тарантска коњица“,

⁷⁰ *The Cambridge Ancient History, Vol. VII-2.* 459.

⁷¹ Исто, где су такође изнета различита мишљења о природи Пирове власти над Епиром. Без обзира на форму суверенства, његов директни или посредни утицај на збивања на простору дуж јужног дела источне обале Јадрана остаје као чињеница, што се наслућује и из навода М. Šašel-Kos, *Pyrrhus and Illyrian Kingdom(s?)*; иста, Appian, 257-259.

⁷² М. Šašel-Kos, Appian, *n.m.* претпоставља да се могла пружати у близини Лисоса.

⁷³ N.G.L. Hammond, *Which Ptolemy Gave Troops and Stood as Protector of Pyrrhus' Kingdom?*, *Historia* 37-4 (1988), 405-413.

⁷⁴ Уп. S. Lewis, *The Iconography of the Coptic Horseman in Byzantine Egypt*, *Journal of the American Research Centre in Egypt*, 10 (1973), 27-63, посебно 32-45; O. Palagia, *Nephestion's Pyre and the Royal Hunt of Alexander*, *Alexander the Great in Fact and Fiction*, A.B. Bosworth, E.J. Baynham (eds), Oxford University Press, 2000, 167-206; за утицаје на римску царску иконографију уп. P. Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1988.

која је по дефиницији поседовала и религиозну конотацију, као и околност да је све до поодмаклих векова хришћанства верски синкретизам северне Африке био исказиван језичком симбиозом латинског, грчког, сиријског, коптског и пунског,⁷⁵ разложно је претпоставити да је Медаур, потекавши из Пировог доба и оновремене плејаде сакралних коњаника, од тада стекао примат заштитника Ризона/Рисинијума, али, можда управо у исто време, и поштовање и на знатно удаљенијим територијама, примерено божанству ратничко-исцелитељских прерогатива. Оно што је извесно јесте да је постао парадигма седиментне културе једне заједнице која је, смештена на граници два света, своју прошлост чувала прихватањем и усаглашавањем тековина других са јемствима властитог идентитета.

Ivan STEVOVIĆ

MEDAUR, OR ABOUT THE SPACE OF SOUTH -EASTERN
ADRIATIC SEA AND DOCLEA IN THE VISUAL CULTURE
OF ANCIENT MEDITERRANEAN

Summary

The introductory part of the paper is devoted to general historical, social and cultural conditions of the time when the Roman town of Doclea (near present-day Podgorica) was founded, as well as to guidelines for its further study. In the second part the article deals with Medaur, the protector of the Hellenic Illyrian town of Risinium (present-day Risan on the Montenegrine coast), known only on the basis of the inscription dated to the beginning of the II century A.D., and found in an African military camp in Lambesis. Based on an analysis of this text, one can conclude that Medaur represented one of many horsemen deities with syncretic properties, spread over an area of wide range, from Thrace to the Roman towns in the territory of today's Tunisia and Algeria. Iconographic features of Medaur were analyzed and hypothetically complemented by surviving monuments with depictions of similar "heavenly" horsemen with warrior-healing powers. Given the historical connection of the Illyrian states on the southern part of the eastern Adriatic coast with the kingdom of Pyrrhus, it was assumed that Medaur became patron of Risinium at the time of the Greek ruler. His diplomatic and military role resulted not only in close political and commercial communication between Illyrian states and Risinium with Egypt, but also in the emergence of a number of new "small" equestrian deities on

⁷⁵ R. MacMullen, *Provincial Languages in the Roman Empire, Changes in the Roman Empire. Essays in the Ordinary*, Princeton University Press, 1990, 32-40.

the territory under his influence. Therefore, Medaur is probably among the ranks of those gods, too. At the time of the inscription, his properties were “functionally” associated with significantly better-known gods such as Asclepius, and this is the reason why the inscription was in the sanctuary of that particular god in Lambesis. The emergence of Medaur in this ambience is just one of many indicators of intense cultural interaction which was a permanent feature of the history of the southern part of the eastern Adriatic coast from Antiquity until the late Middle Ages.

Сл. 1 - Перник, Регионални историјски музеј, стеле Публијуса Калпурнијуса Мила из Асклепијевог храма. (фото Иван Ванев)

Сл. 2 - Перник, Регионални историјски музеј, стеле Публијуса Калпурнијуса Мила из Асклепијевог храма. (фото Иван Ванев)

Сл. 3* - Перник, Регионални историјски музеј, стеле Публијуса Калпурнијуса Мила из Асклепијевог храма. (фото Иван Ванев)

* „Користим прилику да колегама из Регионалног историјског музеја у Пернику, као и драгој пријатељици др Бисерки Пенковој из Софије, изразим захвалност за добијене фотографије и дозволу да их објавим.”